4 ઉપયોગી ટાંકણી લઈ લઈએ

કુમારપાળ દેસાઈ

(જન્મ : 30-8-1942)

સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાના સાયલા ગામના વતની શ્રીકુમારપાળ દેસાઈનો જન્મ અમદાવાદમાં થયો હતો. તેઓ ગુજરાતીના અધ્યાપક હતા. વાર્તા, બાળ-સાહિત્ય અને પ્રૌઢ સાહિત્યમાં એમનું નોંધપાત્ર અર્પણ છે. ''અખબારી લેખન'' અને ''સાહિત્ય અને પત્રકારત્વ'' એ બે એમનાં ઉલ્લેખપાત્ર પ્રકાશનો છે. કવિ આનંદઘન વિશેનો સંશોધનગ્રંથ અને શબ્દસંનિધિ એ અભ્યાસલેખોના સંગ્રહો છે. ''અપંગના ઓજસ''માં એમણે અપંગ વ્યક્તિઓની સિદ્ધિઓને આકર્ષક રીતે રજૂ કરી છે. વર્તમાનપત્રોમાં તેઓ નિયમિત રીતે લોકભોગ્ય શૈલીમાં કટારો લખે છે. રમત-ગમત એમના ખાસ રસનો વિષય છે. હાલ તેઓ ''ગુજરાત વિશ્વકોશ''માં મુખ્ય કામગીરી સંભાળવા સાથે લેખનકાર્ય કરી રહ્યા છે.

આ નિબંધમાં લેખકે નિંદા કે ટીકાને ગૌણ ગણીને, તેમાંથી ઉપયોગી બાબત ગ્રહણ કરવા ઉપર ભાર મૂક્યો છે. પુરુષાર્થી અને મોટા મનવાળા માણસો ટીકાથી ડરતા નથી. અંતે જતાં તેઓ સાચા ઠરે છે. ટીકાને કેવી રીતે જોઈ શકાય તે લેખકે સચોટ રીતે સમજાવ્યું છે.

જગતમાં ક્યાં કોઈ માનવી, મહાત્મા કે ઈશ્વર નિંદામુક્ત રહી શક્યા છે? બૌદ્ધ ધર્મગ્રંથ 'ધમ્મપદ'માં કહ્યું છે કે લોકો વાચાળની નિંદા કરે છે, થોડું બોલનારાની નિંદા કરે છે અને મૌન રહેનારાની પણ નિંદા કરે છે. પછી નોંધે છે કે 'જગતમાં એવો કોઈ પણ નથી કે જેની નિંદા કે ટીકા કરવામાં આવી ન હોય.' ટીકાના વૃક્ષને જેટલું ઈર્ષાનું ખાતર મળે, એટલું વૃક્ષ વિશાળ થાય, કટુ ફળ આપતું જાય. કેટલીક વ્યક્તિઓને સારી વાત કરતાં આવડતી નથી, નિંદા કરતાં જ ફાવે છે.

કોઈ પણ ઘટના બને, પછી તે ગમે તેટલી યોગ્ય, ઉપયોગી કે લાભદાયી હોય, તેમ છતાં કેટલાક માણસો દરેક ઘટનાની ટીકા કરવાના એમના જન્મસિદ્ધ અધિકારને આંચ આવવા દેતા નથી. આપણે ત્યાં પ્રત્યેક વ્યક્તિ રાજકારણ અને ક્રિકેટની સમીક્ષક હોય છે. મનની હતાશા અને દૃષ્ટિની નકારાત્મકતા ટીકાનો આધાર છે. વળી આપણે ત્યાં તો ટીકા કરવાના ઘણા માર્ગો અને ઉપાયો મળી રહે છે. વ્યક્તિની જ્ઞાતિને અનુલક્ષીને ટીકા થાય છે તો એની જાતિને અનુલક્ષીને પણ ટીકા થઈ શકે છે. એનો પહેરવેશ અને એની જીવનરીતિને ધ્યાનમાં રાખીને પણ ટીકા થઈ શકે છે. ક્યારેક કોઈ ભ્રાન્ત ધારણા કે સ્વરચિત કલ્પનાના માધ્યમથી પણ ટીકા થતી હોય છે. અરે, જો વ્યક્તિ પોતાના વિશે થયેલી એક એક ટીકા સાંભળે તો એમાંથી બચવા માટે એને ડેનિયલ ડીફોની નવલકથાના પાત્ર રોબિન્સન ક્રૂઝોની માફક દૂરના ટાપુ પર એકાંતવાસ વેઠવો પડે. લોકમાન્ય ટિળક સવારે ચાના સમયે અખબાર વાંચતા હતા અને કહેતા કે 'ચાની સાથોસાથ હું મારી ટીકાઓને પણ પી રહ્યો છું.'

ચાર્લ્સ ડાર્વિનના પિતા રૉબર્ટને સ્વપ્નેય કલ્પના નહોતી કે પોતાનો પુત્ર જગતમાં પરિવર્તન લાવનારો બનશે. આથી એમણે એક પત્રમાં પુત્રને લખ્યું, 'તું આખો દિવસ નિશાનબાજી પાછળ તથા કૂતરાઓ અને ઉંદરો પકડવામાં ગાળે છે. બીજી કોઈ બાબતની તને કશી દરકાર નથી. તું તારી જાત માટે અને તારા કુટુંબને માટે કલંકરૂપ છે.' ચાર્લ્સ ડાર્વિને એના ડૉક્ટર પિતાની ઉજ્જ્વળ કારકિર્દીની ઇચ્છાને બદલે પોતાના અંતરના અવાજને અનુસરીને અવલોકનની કળાને વિકસાવી અને ઉત્ક્રાંતિવાદનો પ્રણેતા બન્યો. પાંચ-પાંચ વર્ષ સુધી ડાર્વિને પ્રકૃતિનો અભ્યાસ કર્યો. સાહસભરી સફરો ખેડી, વેરાન ટાપુઓની મુલાકાત લીધી. ખડક, જીવજંતુ, પ્રાણીઓ અને અશ્મીઓનો સંગ્રહ કર્યો. આ બધું કરતી વખતે ડાર્વિનને ટીકાનો સામનો કરવો પડ્યો, પરંતુ એ પછી એ જ ડાર્વિનને પિતાની ચાહના પણ મળી.

ટીકા સ્વપ્રશંસાનો ટૂંકો માર્ગ છે. અન્ય વ્યક્તિથી પોતાની સરસાઈ કે ઊંચાઈ સિદ્ધ કરવા માટે ટીકાનો માર્ગ અપનાવનારા અનેક મળે છે. તેઓ ટીકાનો ઉપયોગ પોતાની અશક્તિના ઢાંકપિછોડા માટે કરે છે. બહાઈ ધર્મમાં તો મનુષ્યના મોટામાં મોટા અવગુણ અને સૌથી મોટા પાપ તરીકે પરાયી નિંદાને ગણવામાં આવી છે. અન્યની સિદ્ધિને ઓછી આંકવા માટે ઘણા ટીકાનું રબર લઈને સતત ભૂંસતા જ રહેતા હોય છે. પુરુષાર્થી ઉદ્યોગ-સાહસિકે વિકાસ સાધ્યો હોય, ઉદ્યોગમાં સફળ થયા હોય તો એને બિરદાવવા જોઈએ, પરંતુ ટીકાનું માનસ ધરાવનારો, તો, 'અરે દેશના આવા આવા મોટા ઉદ્યોગપતિઓ સામે આ તો કશી વિસાતમાં નથી'. એમ કહી એને વખોડવાનું જ કરે છે.

નિંદાખોરની દૃષ્ટિ કેવી હોય? આ માટે મહાકવિ કાલિદાસને જ યાદ કરવા પડે. 'રઘુવંશ' મહાકાવ્યમાં 'નિર્મળ ચંદ્રમા પર પડેલી પૃથ્વીની છાયાને ચંદ્રમાનું કલંક કહીને એને લોકો બદનામ કરે છે.'

આવી ટીકાનો ઉત્તર કઈ રીતે આપી શકાય? કેટલાક લોકોએ આવા ટીકા પત્રોને પોતાના અભ્યાસખંડની દીવાલ પર રાખ્યા હતા. જનરલ મૅક આર્થરે એમની ટીકા કરનારો એક પત્ર યુદ્ધ દરમિયાન એમની મુખ્ય છાવણીની પર ટાંગ્યો હતો. વિન્સ્ટન ચર્ચિલે તો નોંધ્યું કે 'જો હું મારી દરેક ટીકાનો જવાબ આપું, તો જિંદગીમાં બીજું કંઈ જ કામ કરી શકું નહીં.' એણે કહ્યું, 'મારો હેતુ તો હું મારી દૃષ્ટિએ જે યોગ્ય લાગે તે કામ કરી રહ્યો છું. મારા મૃત્યુ સુધી સારી રીતે કરતો રહીશ.'

સંત કબીરે તો નિંદકનો ઘણો મહિમા કર્યો છે અને કહ્યું છે કે એને ઘરના આંગણામાં કુટિર બાંધીને રાખવો જોઈએ. કારણ કે સાબુ અને પાણી વિના એ તમને નિર્મળ કરે છે. અને ગાલિબ જેવા તો,

'ન સૂનો, ગર બૂરા કહે કોઈ, ન કહો, ગર બૂરા કરે કોઈ.'

આવી નિંદામાંથી પ્રશંસા પણ શોધી શકાય. જેમ જેમ નિંદકના વ્યક્તિત્વને ઓળખો છો, તેમ તેમ એમાંથી તમારી પ્રશંસાના અંશો પણ મળે. બાકી તો તમે 'હૅમ્લેટ'માં શેક્સપિયરે કહ્યું છે તેમ 'બરફ જેવા નિર્મળ હો અને હિમ સમાન પવિત્ર હો તોપણ લોકનિંદાથી બચશો નહીં.'

મહાત્મા ગાંધીજીએ આપણી નબળાઈઓ વિશે વારંવાર કહ્યું હતું. અસ્પૃશ્યતાને હિન્દુ ધર્મનું કલંક ગણાવ્યું હતું. એથી એક માણસે ગુસ્સામાં આવીને ગાંધીજીને પત્ર લખ્યો. તેમાં ગાંધીજીની ટીકા તો કરી હતી, સાથે અપશબ્દો પણ વાપર્યા હતા. ગાંધીજીએ શાંતિથી એ પત્ર વાંચ્યો. એમાં ટાંકણી હતી તે કાઢી લીધી અને પત્ર ફાડીને કચરાપેટીમાં નાખી દીધો. તેમના અંતેવાસીએ આ બધું જોઈને કારણે પૂછ્યું તો ગાંધીજીએ કહ્યું, 'આખા પત્રમાંથી કાંઈ રાખવા જેવું ન હતું તેથી ફેંકી દીધો, તેમાંથી માત્ર આ ટાંકણી રાખવા જેવી હતી તે મેં રાખી લીધી છે. એમાંથી આટલું જ ઉપયોગી હતું.' માણસની મોટાઈ એ છે કે તેઓ પોતાની ટીકાથી અકળાતા નથી, સચ્ચાઈની નાનીશી ટાંકણી મળી જાય તો લઈ લે છે. આપણી ટીકા કરનારની વાતમાં જો ગ્રહણ કરવા જેવું કાંઈ હોય તો એ લઈ લેવું જોઈએ. ટીકાને કેવી દૃષ્ટિથી જોઈ શકાય તેનું આ ઉત્તમ દૃષ્ટાંત છે.

અબ્રાહમ લિંકન અમેરિકાનો મહાન રાષ્ટ્રપ્રમુખ ગણાયો છે. ગુલામી નાબૂદી માટે તેણે આંતરવિગ્રહ પણ સ્વીકાર્યો હતો. તેનો યુદ્ધમંત્રી સ્ટેન્ટન લિંકનનો ઉદ્ધત ટીકાકાર હતો. અગાઉ લિંકન વકીલાત કરતા હતા ત્યારે સ્ટેન્ટન અમેરિકાનો અગ્રણી વકીલ ગણાતો હતો. ત્યારે સ્ટેન્ટનને કહેવામાં આવેલું કે તમે લિંકનને મદદનીશ તરીકે રાખો. તો સ્ટેન્ટને તોછડાઈથી કહેલું કે, એ લાંબા હાથવાળા અને અણઘડ માણસ સાથે હું કામ કરવા ઇચ્છતો નથી. પછી લિંકન અમેરિકાના પ્રમુખ બન્યા ત્યારે સ્ટેન્ટને કહ્યું હતું કે, 'આ માણસ રાજવહીવટ ચલાવવાને બિલકુલ નાલાયક છે.' પછી લિંકનની હાંસી ઉડાવતાં કહ્યું હતું, 'અસલ ગોરીલાને જોવા માટે આફ્રિકા સુધી જવાની કશી જરૂર નથી. લાંબા પગ કરીને તે વ્હાઇટ હાઉસમાં જ બેઠો છે.' આવી તુમાખી, ઉદ્ધતાઈ અને મનધાર્યું કરવા માટે જાણીતા સ્ટેન્ટનમાં કાર્યશક્તિ અદ્ભુત હતી. યુદ્ધ વખતે લશ્કર અને વહીવટમાં પેસી ગયેલી શિથિલતા દૂર કરવા માટે સ્ટેન્ટનની શિસ્ત અને પુરુષાર્થ લિંકનને જરૂરી લાગ્યાં. લિંકને પોતાની ટીકાઓ અને સ્ટેન્ટની ઉદ્ધતાઈ ભૂલીને તેને યુદ્ધમંત્રીની મહત્ત્વની કામગીરી સોંપી. સ્ટેન્ટનને લિંકનનો કોઈ નિર્ણય ગળે ન ઊતરતો ત્યારે અકળાઈને લિંકનને 'મૂરખનો સરદાર' પણ કહી દેતો. પરંતુ યુદ્ધમાં સમય જતો ગયો તેમ તેમ સ્ટેન્ટનને લિંકનની મહાનતાનો ખ્યાલ આવતો ગયો. પછી લિંકનને સન્માન અને આદરની નજરે જોવા લાગ્યો. અબ્રાહમ લિંકનના મૃત્યુ પછી સૌથી મહાન અંજલિ એના યુદ્ધમંત્રી સ્ટેન્ટને આપી હતી કે 'દુનિયાએ ક્યારેય જોયો ન હોય એવો માનવીઓનો સૌથી પરિપૂર્ણ શાસક અહીં સૂતો છે. હવે તે અમર થઈ ગયો છે.'

ટીકાકારના હૃદયમાં પણ પરિવર્તન થઈ શકે છે અને ટીકાથી અકળાયા વિના તેમાંથી ઉપયોગી હોય તે લઈ લેવું જોઈએ એ સંદેશો લિંકન અને ગાંધીજી પાસેથી મળી રહે છે.

શબ્દાર્થ

દૃષ્ટિ નજર, મીટ; **અખબાર** વર્તમાનપત્ર, સમાચારપત્ર; **દરકાર** પરવા, કાળજી; **ટીકા** નિંદા, વગોવણી; **પૃથ્વી** ધરતી, વસુધા અવનિ; **મૃત્યુ** અવસાન, નિધન; **કુટિર** ઝૂંપડી, કૂબો; **પ્રશંસા** વખાણ, સ્તુતિ

●●●